

A Comparative Study on the Formative Objectives of the Supreme Court

Badie Fathi

Assistant Professor, Department of Private and Economic Law, Faculty of Law and Political Science, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. Email: Badie.fathi@atu.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Manuscript received:
8 July 2025
final revision received:
11 August 2025
accepted:
30 August 2025
published online:
14 October 2025

Keywords:

Supreme Court, Principle of Equality of Persons before the Law, Unification of the Legal System, Re-examine the role of the Supreme Court, Development.

Abstract

The Supreme Court, as the highest judicial body, plays an unparalleled role in the legal system of societies; its founding philosophy and foundational objectives are a function of the historical, social, and legal perspectives of each nation. This research, employing a comparative approach, investigates the formative objectives of the Supreme Court in the judicial systems of the United States, France, Germany, and Iran. The findings indicate that in the United States system, the principal objective of the Supreme Court is to direct the trajectory of the legal system and to develop the law in correspondence with social transformations, whereby the institution assumes the role of a supplementary legislator and a guardian of the federal order. In France, the ultimate aim of the Supreme Court (Cour de cassation) is to guarantee the principle of equality of persons before the law and to reduce interpretive disparities, thereby ensuring universal access to a uniform interpretation of the law and securing the uniformity of judicial precedent (*unité de la jurisprudence*). In Germany, a synthesis of the two aforementioned objectives has fortified the legislative-interpretive role of the Federal Court of Justice (Bundesgerichtshof). In contrast, despite its initial goal-setting towards creating uniformity and guaranteeing equality, the Iranian legal system has failed to realize its fundamental goals due to structural challenges, the unregulated proliferation of its divisions, the overlap of interpretive practices, and a duality in judicial training. This article presents practical strategies for reforming the structure of the Supreme Court and strengthening its unifying and developmental role, based on comparative experiences. The present study is an endeavor to re-examine the role of the Supreme Court in Iran's transition towards legal development and the institutionalization of justice at the macro-judicial levels.

Cite this article: Fathi, Badie; (2025, Autumn) "A Comparative Study on the Formative Objectives of the Supreme Court", *Private Law Studies*, 55(3): 403 – 427.
DOI:<https://doi.com/10.22059/JLQ.2025.397725.1008007>

© The Author(s).

Publisher: University of Tehran Press.

doi:<https://doi.com/10.22059/JLQ.2025.397725.1008007>

Introduction

The Supreme Court, as the highest judicial body, plays an unparalleled role in the legal system of any society; its founding philosophy and objectives are a function of the historical, social, and legal perspectives of each nation. This article presents practical recommendations for reforming the structure of Iran's Supreme Court and strengthening its unifying and developmental role, drawing upon comparative experiences. The present study is an endeavor to re-examine the role of the Supreme Court in Iran's transition toward legal development and the institutionalization of justice at the macro-judicial level.

Method

This article analyzes Iran's Supreme Court using a comparative, analytical, and critical methodology based on documentary and library research.

Conclusions

A comparative study of the objectives of supreme courts in various legal systems provides a robust foundation for evaluating the status and function of this institution in Iran. The findings of this study indicate that a Supreme Court is not merely a ceremonial body or a high-level appellate court, but rather a fundamental pillar for ensuring the coherence of the legal system and for the development and adaptation of the law to societal exigencies. However, the evolutionary path of Iran's Supreme Court reveals a significant divergence and gap when compared to successful global counterparts. In the American legal system, the Supreme Court is the "helmsman of legal evolution" and the principal determinant of the nation's legal trajectory. By accepting only a small percentage of cases, the U.S. Supreme Court has become a quasi-legislator, possessing the capacity for effective intervention in fundamental issues and social evolutions, as demonstrated in the seminal case of *Brown v. Board of Education* (1954), where it succeeded in completely transforming the course of American constitutional theories.

In France, inspired by the principles of the 1789 Revolution, the ultimate aim of the Court of Cassation (Cour de cassation) is to guarantee the principle of equality of persons before the law. The *raison d'être* of this institution is to resolve interpretive differences and to standardize the application of law for all individuals and in all cases. Consequently, the system of appeal (pourvoi en cassation) in France is open and accessible,

allowing even low-value claims to be brought before the high court. Although the traditional structure and the “quashing” (cassation) nature of the court have prevented its extensive engagement with the merits of cases, the future trajectory of its evolution is toward an expansion of its substantive powers. In Germany, the historical ordeal of the Third Reich and the lessons learned from the perils of separating the judiciary from law-making led the Federal Court of Justice (Bundesgerichtshof) to adopt both fundamental functions—developing the law in response to societal needs and preserving legal unity and equality—as its paramount objectives. The creative role of the judge and the emphasis on a dynamic and socially oriented interpretation are among the most prominent features of the German legal system.

In Iran, despite drawing inspiration from Western models in establishing the Supreme Court and articulating the goal of ensuring equality in the laws of the Constitutional (Mashruteh) period and thereafter, the institution has not succeeded in realizing its objectives in practice. The unregulated proliferation of divisions (fifty-two active divisions in recent years) has not only failed to resolve conflicts but has turned the Court itself into a source of contradictory, conflicting, and divergent rulings. Indeed, a phenomenon that can be termed “structural autoimmunity”—wherein the Court acts against its own unity—constitutes the primary obstacle to the Supreme Court’s fulfillment of its unifying role. The multiplicity of divisions, the lack of precedential coherence, and the extensive rotation of judges have rendered the authenticity of divisional rulings dependent on individuals rather than the institution of the Court. Furthermore, the dual educational tracks (seminarian and university) have created a heterogeneous scholarly background within the Court, which exacerbates procedural and interpretive disagreements. This is compounded by the fact that the expansion of divisions to various cities (such as Qom and Mashhad at one point) has further rendered meaningless the necessity of centralization, unity, and the exercise of the Court’s moral authority.

Ultimately, the “Supreme Court of Iran” must be redefined as the vibrant heart of coherence, evolution, and justice in the Iranian legal system—an institution whose mission is to produce and stabilize uniform interpretations so that the law is predictable, transparent, and similarly applied for all. In its current state, the Iranian Supreme Court is more of a superior appellate court than a Supreme Court in the true sense of the word.

مطالعه تطبیقی هدف از تأسیس دیوان عالی کشور (آمریکا، فرانسه، آلمان): ملاحظات در مورد فلسفه وجودی دیوان عالی کشور در ایران

بدیع فتحی

استادیار گروه حقوق خصوصی و اقتصادی دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. رایانامه: Badie.fathi@atu.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	دیوان عالی کشور به عنوان عالی ترین نهاد قضایی، نقشی بی بدیل در نظام حقوقی جوامع ایفا می کند؛ چنانکه فلسفه وجودی و اهداف تأسیس آن تابعی از دیدگاه های تاریخی، اجتماعی و حقوقی هر کشور است. این پژوهش با رویکردی تطبیقی، اهداف تشکیل دیوان عالی را در نظام های قضایی آمریکا، فرانسه، آلمان و ایران بررسی می کند. یافته های پژوهش نشان می دهد که در نظام ایالات متحده آمریکا، هدف اصلی دیوان عالی، جهت دهی مسیر نظام حقوقی و توسعه قانون، متناسب با تحولات اجتماعی است و این نهاد، نقش قانونگذار تکمیلی و حافظ نظم فدرالی را بر عهده دارد. در فرانسه، غایت دیوان عالی تضمین اصل برابری اشخاص در برابر قانون و فروکاهی تفاوت های تفسیری است، به نحوی که دسترسی همگان به تفسیر واحد از قانون و وحدت رویه تضمین شود. در آلمان، تلفیق دو هدف مذکور، نقش تقنینی-تفسیری دیوان فدرال دادگستری را تقویت کرده است. در مقابل، نظام حقوقی ایران به رغم هدف گذاری اولیه برای ایجاد وحدت و تضمین برابری، به دلیل چالش های ساختاری، افزایش بی ضابطه شعبه ها، تداخل رویه های تفسیری و دوگانگی در تربیت قضات، از تحقق اهداف بنیادی خود بازمانده است. مقاله راهکارهایی عملی برای اصلاح ساختار دیوان عالی و تقویت نقش وحدت بخش و توسعه گر آن بر پایه تجارب مقایسه ای ارائه می کند. این پژوهش تلاشی است برای بازخوانی نقش دیوان عالی کشور در گذار ایران به توسعه حقوقی و نهادمندسازی عدالت در سطوح کلان قضایی.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۴/۱۸	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۵/۲۱	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۶/۹	
تاریخ چاپ: ۱۴۰۴/۷/۲۳	
کلیدواژه ها: اصل برابری اشخاص در برابر قانون، بازخوانی نقش دیوان عالی کشور، توسعه، دیوان عالی کشور، وحدت بخشی نظام حقوقی.	

استناد: فتحی، بدیع (۱۴۰۴، پاییز). «مطالعه تطبیقی هدف از تأسیس دیوان عالی کشور (آمریکا، فرانسه، آلمان): ملاحظات در مورد فلسفه وجودی دیوان عالی کشور در ایران». *مطالعات حقوق خصوصی*، ۵۵(۳)، ۴۲۷-۴۰۳.

DOI: <https://doi.com/10.22059/JLQ.2025.397725.1008007>

© نویسندگان.

ناشر: موسسه انتشارات دانشگاه تهران

مقدمه

زندگی در جامعه مبتنی بر قانون است. جامعه برای توسعه نیاز به قانون^۱ دارد و از این رو بنا به یک ضرب‌المثل رومی قرن هفدهمی، جامعه به واژگان بند است.^۲ امروزه حقوق تمایل دارد که همه چیز را در استیلا و کنترل خود بگیرد (Terré: 2023: 115). این امر ناشی از درک ضرورت وجود قانون و ارتباط آن با توسعه در جامعه است و از همین روست که هایک اثرگذاری قانون را در معنای مدرن آن به عنوان نظم اجتماعی تکامل یافته و خودجوش از اختراعاتی برجسته عصر سنگی یا انقلاب صنعتی در زندگی اجتماعی گسترده تر می داند (Hayek, 1973: 72-75). در واقع قانون، هم نیاز ذهنی اشخاص به وجود یک مرجع برتر برای حل و فصل مناسبات میان اشخاص و هم نیاز عینی آنها در صورت به وجود آمدن اختلاف را رفع می کند. چنانچه قانونی وجود داشته باشد اما مورد تفسیرهای متفاوت قرار گیرد، این نیازها برآورده نمی شود و بی گمان جامعه نیز به توسعه اختلاف نظر موجود در رویه قضایی در خصوص مفهوم و مصادیق تلف حکمی، یا مدلول ماده ۲۶۵ قانون مدنی و این که آیا این ماده اماره مدیونیت پرداخت کننده را ایجاد کرده است یا خیر، از آن جمله است جامعه همیشه در سردرگمی می ماند که خود را با کدام تفسیر متضاد رایج باید همسو و هماهنگ کند. در واقع قانون در صورتی قانون است که مردمان واقع در یک سرزمین آن را به یکسان بفهمند و اجرا کنند و اگر فهم آنها از متن متفاوت باشد، اختلاف حادث می شود و از این رو برای حل و فصل اختلاف باید به مرجع حل و فصل اختلاف مراجعه کنند. روشن است که اگر در درون این مرجع حل و فصل اختلاف، نیز فهم از قانون متفاوت شود در این صورت جامعه در آن موضوع نمی تواند راه خود را بیابد و به جلالیت نرود که به ضلالت خواهد رفت.^۳ در حقیقت قانون در مرحله تصویب برای همگان برابر تصویب می شود، اما ممکن است در مرحله اجراء تفسیرهای مختلف بروز کند. از همین رو وجود مرجعی که پراکندگی و آشفتگی های تفسیرهای قضایی را به وحدت برساند گزیرناپذیر است.^۴ در دولت مدرن این وظیفه به دیوان

1. Le constat d'un "besoin de droit"

2. "On lie les bœufs par les cornes et les hommes par les paroles"

۳. حافظ: سالک از نور هدایت ببرد راه به دوست/ که به جایی نرسد گر به ضلالت برود

۴. فواید و فضیلت وحدت رویه و تفسیر واحد از قانون از سوی برخی نویسندگان به شدت مورد نقد و بلکه رد قرار گرفته است از جمله دکتر حسن جعفری تبار در کتاب دیو در شیشه (۱۴۰۰: ۴۸ و بعد)؛ به نظر می رسد با آنکه تفسیر واحد خلایق دادرسان را در نهایت نادیده کاهش می دهد و تنوع دیدگاه های فرهنگی و اجتماعی را در مواردی که لازمه رشد است به خوبی منعکس نمی کند و این امر می تواند موجب بیگانگی حقوقی شود، اما این امر در برابر فایده مهم تفسیر واحد که عبارت است از اینکه شهروند بتواند در زندگی برنامه ریزی کند و زندگی خود را بر مبنای یک تفسیر اداره کند و از سوی دیگر موجب می شود که خود مجموعه حقوق به عنوان یک کل منسجم و نظام مند باقی بماند و خودسازگار باشد و تعارضی در درون نداشته باشد، چندان محلی از اعتبار ندارد. از این رو در مقام مقایسه مضرات تفسیر واحد در نهایت تنها اندکی از چارچوب نظری پا فراتر می گذارد و به خود زندگی وارد می شود، اما نبود تفسیر واحد در نهایت مرگ توسعه است.

عالی کشور سپرده شده است. پرسش مهمی که می‌توان مطرح کرد این است که هدف از تشکیل دیوان عالی کشور در همه کشورهای یکسان است یا گوناگونی وجود دارد؟ در این مقاله هدف یا هدف‌های شکل‌گیری دیوان عالی در کشورهای آمریکا، فرانسه، آلمان و ایران واکاوی می‌شود.

۱. ریشه واژه دیوان و علت نامگذاری

واژه دیوان در معانی گوناگونی به کار رفته است. به عنوان اسم جمع واژه دیو به عنوان مجموعه‌ای از چکامه و سروده شاعر، دفتر حساب، دفترخانه، دادگاه و عدالت‌خانه و ... به کار رفته است (انوری، ۱۳۸۳: ۱۰۹۸). نویسنده تاج العروس باور خود و باور مرسوم در مورد وجه نامگذاری دیوان چنین آورده است که چون خسرو سرعت عمل نویسندگان و منشیان را دید از تعجب گفت که این کار دیوان (جنیان) است. همین نویسنده به نقل از مناوی چنین گفته است که اصل معنای دیوان صورت حساب است و سپس بر حسابگر و آنگاه جایگاه و موضع و محل وی گفته شده است (الزبیدی، بی‌تا: ۲۰۷).

ماوردی در کتاب مهم احکام السلطانیه در خصوص وجه تسمیه دیوان چنین آورده است: روزی خسرو، کارکنان دیوان خود را دید که در حال محاسبه با خود حرف می‌زنند و به آنها گفت دیوانه‌ای؟ و لذا مکان آنها بدین نام نامیده شد و به مرور بر اثر استعمال حرف «ه» آن حذف شد و نیز گفته شده که دیوان به فارسی همان شیاطین هستند و به جهت توانایی آنها در انجام کار و قدرت آنها بر امور آشکار و نهان و گرد هم فراهم آوردن امور متفرق و پراکنده، به دیوان دگرگونی یافت (ماوردی، بی‌تا: ۲۹۷).

همچنین این گمانه مطرح است که واژه دیوان به اسطوره‌های ایرانی برگردد. در حقیقت در نبرد با دیوان، نخستین آدمیزاد به نام سیامک فرزند کیومرس به دست خزروان دیو کشته می‌شود. هرچند که هوشنگ پیشدادی (نخستین قانونگذار در اسطوره‌های ایرانی) خزروان دیو را می‌کشد، اما این تهمورس دیوبند (زیناوند)^۱ فرزند هوشنگ و نوه سیامک است که به خونخواهی او در جنگ با دیوان بر آنها چیره می‌شود و یک بخش آنها را می‌کشد و دو بخش آنها را به بند می‌کشد، دیوان برای رهایی خود از کشتن، عهده‌دار آموختن نبشتن به خسرو شدند^۲ و از این‌رو جایی که محل دبیرگی و نوشتن بود دیوان نامیده شد.

۱. به تعبیر اوستا، زامیاد یشت.

۲. جهاندار طهمورث پاک دین/پیامد کمر بسته بر رزم و کین

یکایک بیاراست با دیو جنگ/نبد جنگشان را فراوان درنگ

ازیشان دو بهره به افسون بیست/دگرشان به گرز گران کرد پست

از حیث زبان‌شناسی، برخی دیگر برخلاف این نظر دارند و توضیح داده‌اند که «در فارسی باستان کلمهٔ *dipi* به معنی نوشته یا کتیبه از زبان سومری قرض گرفته شده و در دورهٔ میانه به صورت *deb/dib* در واژه‌های گوناگون به کار رفته است، از جمله *دِبان*^۱ که نام مجموعه نوشته‌های مانی است و نیز در واژه‌های دبستان و دبیر دیده می‌شود. بعدها با ابدال واج *b* به *w* به صورت دیوان (مجموعهٔ نوشته‌ها) پدید آمده است. به نظر می‌رسد که چیره شدن تهمورث بر دیوان (موجودات اهریمنی) – در اوستایی *daeva* (دَآو) و در دورهٔ میانه *dew* و صورت جمع آن *dewan* (دوان) و کلمهٔ *deb* به معنی نوشته و نیز تصحیف کلمه *deb* سبب اصلی پیدایی این موضوع شده باشد. خط پهلوی و شیوهٔ املاهای واژه‌ها این احتمال را تقویت می‌کند زیرا هر سه کلمه *deb* و *dew* و *den* را به یک صورت املائی در خط پهلوی می‌توان نوشت، از آن‌رو که واج‌های *w* و *n* در این خط نشانه واحد دارند و گذشته از آن، *b* تبدیل و جابه‌جایی واج *b* به *w* در زبان فارسی هنوز جزء قواعد آوایی آن به‌شمار می‌آید.

گمانهٔ دیگری که در میان است آنکه در هندوستان نام خط سنسکریت *devangari* (دِوناگری) است که بخش اول آن همین کلمهٔ دیو است که در آنجا در اصل به معنی خدا بوده و بعدها در ایران دگرگونه شده است. بدین ترتیب معنی آن می‌شود خطی که منشأ الهی دارد و وابسته به اوست. شاید از گذشته‌های دور چنین مفهومی در میان مردم رواج داشته است، اما خط هندی از حدود قرن ۷ میلادی رواج عام پیدا کرده یعنی آغاز دورهٔ اسلامی و احتمال این موضوع و رواج آن از راه خط و نامگذاری آن ضعیف به نظر می‌رسد» (منشی‌زاده، ۱۳۸۷: ۶۴).

ایشان نتیجه گرفته‌اند که «غلبه و تسخیر تهمورث بر دیوان (موجودات اهریمنی) در شاهنامه سبب تصحیف کلمهٔ دین‌وند به دیوبند شده و در نهایت گمان می‌رود که در دورانی پیش از سرایش شاهنامه، آمیختگی معنایی میان دِوان^۲ (موجودات اهریمنی) و *deban* دِبان یا *dewan* دِوان (مجموعهٔ نوشته‌ها) پدید آمده بود و فردوسی هم از این سنت متعارف پیروی کرده است» (منشی‌زاده، ۱۳۸۷: ۶۵).

کشیدندشان کشته و بسته خوار/به جان خواستند از زمان زینهار

که ما را مکش تا یکی نوهر/بیاموزی از ماکت آید به بر

یکی نامور دادشان زینهار/بدان تا نهانی کنند آشکار

چو آزادشان شد سر از بند او/بجستند ناچار پیوند او

نوشتن به خسرو بیاموختند/دلش را به دانش بیفروختند

نبشته همانا که نزدیک سی/چه رومی چه تازی و چه پارسی

چه سغدی چه چینی و چه پهلوی/نگارنده آن کجا بشنوی (شاهنامه فردوسی).

1. Deban

2. Dewan

۲. پیشینه اندیشه دیوان عالی کشور و نهاد وحدت بخش نظام حقوقی

فرانسوی‌ها بر این باورند که وجود دیوان عالی کشور در سامانه قضایی یک «فن» فرانسوی است که به دیگر کشورها صادر شده است یا دست کم گسترش آن به شکل امروزی مدیون فرانسوی‌هاست (Boré, 2015: 2). در ایران دست کم از زمان داریوش، دادگاه هفت نفره شاهی وجود داشت که بر «شهری» یا «ساتراپی» که واژه یونانی شده خَشَرپاوه (به پارسی باستان) است نظارت و در مواردی به امور مهم نیز رسیدگی می‌کرد. همچنین مقام شکایت از تصمیمات قضایی شهری‌ها بوده است و از این رو به نظر می‌رسد که نخستین جوانه‌های رویش این نهاد و نهاد دیوان عدالت اداری یا دیوان مظالم در دوره اسلامی را می‌توان در ایران و در دادگاه شاهی دوره هخامنشیان جست. در دوره بعد از فتح ایران توسط عرب‌ها، هرچند نظام شهریاری ایرانی دیگر تداوم نیافت، اما نظام دیوان سالاری ایران از زمان عمر در حجاز مورد اقتباس قرار گرفت و نخستین دیوان (ابن خلدون، ۱۴۰۸ق: ۳۰۲-۳۰۳) شکل گرفت و سپس به‌ویژه در دوره عباسی شمار دیوان‌ها و نیز نظام الگوگیری از شهریاری ایران به حکومت‌های عربی منتقل شد. چنانکه در آغاز دوره عباسی روزه پارسی (ابن مقفع) که در ۳۶ سالگی به کینه ایران دوست بودن کشته شد، با هوش شگفت‌آور خود مانع از بین رفتن برخی از نواحی اندیشه ایرانی و موجب انتقال آن به دوره اسلامی شد. ایشان در کتاب الصحابه که نمونه‌ای از اهتمام برای انتقال آیین شهریاری ایرانیان و به‌ویژه شهریاری دوره ساسانی به دوره اسلامی است، نواقص حکومت‌داری را به منصور عباسی خلیفه سرزمین‌های اسلامی گوشزد می‌کند و سپس راه حل نیز ارائه می‌دهد. وی تحت تأثیر نظام قضایی دوره ساسانی و احتمالاً کارکرد نهاد «داتوران داتور» که در دوره بعدی قاضی القضاات^۱ نامیده شد، مانده^۲ (ایده) صدور احکام متناقض در موضوعات مشابه را به عنوان یکی از موضوعاتی مهمی که شخص خلیفه باید به آن توجه داشته باشد، مطرح می‌کند (ابن مقفع، ۱۳۳۱ق: ۱۲۰-۱۳۱). نخست بدین گونه طرح مسئله می‌کند که در موارد مشابه احکام متناقض در مسائل خون و مال و آبرو صادر می‌شود و لذا برخی امور در جایی از قلمرو فرمانروایی مجاز است و در بخشی دیگر غیرمجاز و گاه حتی در یک شهر مانند کوفه نیز مسئله‌ای مورد اختلاف باشد و برخی قضات و حاکمان، آن امر را مجاز و برخی غیرمجاز می‌دانند و این در حالی است که این مسائل از گونه‌ای است که اهل عراق یا حجاز یا مصر و ... بودن در آن اثر ندارد و از این رو این امور باید توسط خلیفه مورد توجه قرار گیرد که کدام یک از این نظرها به عدالت و درستی نزدیک‌تر است و خلیفه

1. Great Qadi , The Judge of Judges

۲. مان یا من به معنی «اندیشه»، هنوز هم در واژه‌هایی چون «شادمان»، «پژمان»، «دشمن» و «هومن» وجود دارد

<https://parsianjoman.org/?p=8195>.

<https://www.loghman.org/1022-3>.

وظیفه دارد که رویه‌های قضایی مختلف را به وحدت برساند و یکی را برگزیند و در کتابی به همگان ابلاغ کند.^۱ آنچه در نگاه این اندیشمند مهم است، گزندهای ناشی از رویه‌ها و آرای متناقض در موارد مشابه است که در عباراتی کوتاه و فشرده به جان و مال و آبروی مردم بیان می‌کند و سپس به جهت اهمیت این امور و اثر آن بر فرمانروایی، پیشنهاد می‌کند که خلیفه باید احکام متناقض را شناسایی و از میان آنها یک نظر را برگزیند و به همگان ابلاغ کند. این پیشنهاد روزبه پارسی در نهایت به تشکیل «نهاد قاضی‌القضاتی» در دوره عباسیان به تقلید از «نهاد داتوران داتور» دوره ساسانی منجر شد که یکی از هدف‌های اساسی آن این بود که با مبنا قرار دادن فتوای یک نفر از قضات، اختلاف نظرهای قضایی کاهش یابد و قاضی ابویوسف که بنا به باوری، نخستین قاضی‌القضات دوره اسلامی و توسط هارون الرشید منصوب شد (شماره ۷: ۱۹۹۲)، برای وحدت بخشی به نظام حقوقی نظرهای استاد خود، ابوحنیفه، که پیشتر پیشنهاد قاضی‌القضاتی را رد کرده بود با تغییر فتواهای محدودی مبنای عمل قضات قرار داد. بر مبنای همین سنت ابویوسف، فقه حنفی در گستره امپراتوری عباسی و سپس عثمانی مبنای عمل قضات باقی ماند. روشن است که در دولت مدرن امروزی با وجود نهاد قانون به معنای مدرن، نیاز به شخصی که آرای او مبنای عمل قرار گیرد رفع شده است و پیشنهادی که روزبه پارسی برای وحدت بخشی به نظام حقوقی داد، تحت نهاد دیوان عالی در کشورها انجام می‌شود و از این رو دیگر نیازی به نهاد داتوران داتور با اختیارات گسترده نه تنها نیست، بلکه ضرورت در قلع آن از سامانه قضایی نیز وجود دارد.^۲ در دوره قاجار از آن رو که نهاد دیوان عالی در بستر تاریخی خود در ایران تکوین نیافت از غرب گرفته شد، اما پس از انقلاب اسلامی با وجود حفظ نهاد دیوان عالی کشور، نهاد قاضی‌القضاتی نیز در قانون اساسی به عنوان رئیس قوه قضائیه پدید آمد (اصول ۱۵۷ و ۱۵۸ ق.ا).

۱. و مما یَنْظُرُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ فِيهِ مِنْ أَمْرِ هَذَيْنِ الْمَصْرِيِّينَ وَ غَيْرِهِمَا مِنَ الْأَمْصَارِ وَالنَّوَاحِي، اخْتِلَافُ هَذِهِ الْأَحْكَامِ الْمُتَنَاقِضَةِ الَّتِي قَدْ بَلَغَ اخْتِلَافُهَا أَمْرًا عَظِيمًا فِي الدِّمَاءِ وَالْفُرُوجِ وَالْأَمْوَالِ، فَيُسْتَحْلُ الدَّمُ وَالْفَرْجُ بِالْحَيْرَةِ، وَهِيَ يَحْرَمَانِ بِالْكُوفَةِ، وَيَكُونُ مِثْلُ ذَلِكَ الْاِخْتِلَافُ فِي جُوفِ الْكُوفَةِ، فَيُسْتَحْلُ فِي نَاحِيَةٍ مِنْهَا مَا يَحْرَمُ فِي نَاحِيَةٍ أُخْرَى، غَيْرَ أَنَّهُ عَلَى كَثَرَةِ أَلْوَانِهِ نَافِذٌ عَلَى الْمُسْلِمِينَ فِي دِمَائِهِمْ وَحُرْمِهِمْ يَقْضَى بِهِ قَضَاءٌ جَائِزٌ أَمْرُهُمْ وَحُكْمُهُمْ، مَعَ أَنَّهُ لَيْسَ مِمَّا يَنْظُرُ فِي ذَلِكَ مِنْ أَهْلِ الْعِرَاقِ وَأَهْلِ الْحِجَازِ فَرِيقٌ إِلَّا قَدْ لَجَّ بِهِمُ الْعُجْبُ، بَمَا فِي أَيْدِيهِمْ، وَالْاِسْتِخْفَافُ مِنْ سِوَاهُمْ، فَأَقْحَمَهُمْ ذَلِكَ فِي الْأُمُورِ الَّتِي يَشْفَعُ بِهَا مِنْ سَمْعِهَا مِنْ ذَوِي الْأَلْبَابِ. الْبُلْغَاءُ، گردآورنده محمد کرد علی، دارالکتب العربیة الکبری - مصر - ۱۳۳۱ هجری قمری | ۱۹۱۳ میلادی، ۱۲۵-۱۲۶، <https://noorlib.ir/book/info/86233>

۲. نقد نهاد قاضی‌القضاتی یا داتوران داتور به عنوان یکی از مهم‌ترین معضلات نظام قضایی ما مجالی دیگر می‌طلبد، امید است که در آینده توسط نگارنده، نوشته‌های پراکنده‌ای در این مورد در قالب مقاله‌ای منتشر شود.

۳. اهداف متمایز دیوان عالی کشور در کشورهای مختلف

سازمان قضای در کشورهای مختلف زاینده آرمانها و تجربه‌های زیسته یک ملت است و از همین رو بر مبنای وابستگی به مسیر تاریخی نیز این ساختار از کشوری به کشور دیگر متفاوت است. دو هدف متعالی از نهاد دیوان عالی در نظام‌های حقوقی و سیاسی امروزی می‌توان برشمرد: یکی انسجام نظام حقوقی و تضمین برابری اشخاص در برابر قانون و دیگری تعالی نظام حقوقی و هماهنگ کردن متون قانونی با نیازها و مصالح (Bore, 2015: 176). در کشورهای مختلف هر کدام اساس خود را یکی از این دو قرار داده‌اند و برخی نیز در تلاش بودند که هر دو هدف را با هم داشته باشند که بر مبنای آن برای طراحی دیوان عالی کشور راه متفاوتی رفته‌اند.

۳.۱. هماهنگ کردن متون قانونی با نیازها و منافع ملی و مصالح عمومی به عنوان کارکرد

دیوان عالی کشور؛ مطالعه موردی دیوان عالی آمریکا

دیوان عالی کشور در آمریکا به گفتهٔ الکسی دو توکویل یکی از مهم‌ترین اندیشمندان فرانسوی قرن نوزدهم ترسای و نویسندهٔ کتاب *دموکراسی در آمریکا* «قدرت قضایی عظیم»^۱ دارد و در هیچ کشوری دیوان عالی کشور به اندازهٔ آمریکا قدرت ندارد.^۲ وی سپس تحلیل می‌کند که چگونه دیوان عالی آمریکا دارای قدرت عظیم است (De Tocqueville, 1992: 167). به نظر می‌رسد که پرسش جدی می‌توان مطرح کرد که چرا این میزان قدرت به دیوان عالی کشور در آمریکا داده شده است؟ پاسخ به این پرسش را می‌توان در آرمان آمریکا در جلوگیری از استبداد و تعادل قدرت میان دولت فدرال و ایالت‌ها و نیز تعادل قدرت در سطح قوا در دولت فدرال و نیز درک این خرد دانست که توسعه مستلزم تطابق با شرایط روز است و این وظیفه به دیوان عالی کشور سپرده شده است. از همین رو دیوان عالی در آمریکا به این پرسش نمی‌پردازد که آیا قانونی نقض شده است یا خیر؟ بلکه در این مرجع محور بررسی بر این استوار است که آیا تحول و تفسیر جدید از قانون نیاز است؟ و نگاه تحول‌خواهانه در بررسی شکایت از رأی صورت گرفته مؤثر است؟ (Bore, 2015: 176). در این نگاه، دیوان عالی کشور شأنی همردیف قانونگذار دارد و دیوان نخست، بررسی می‌کند که پرونده ارزش و اهمیت لازم برای بررسی در دیوان عالی کشور را دارد یا خیر؟ و از این رو رسیدگی دیوان تنها بر امور مهم متمرکز است. برابر این نگاه، دیوان

1. "L'immense pouvoir judiciaire"

2. Quand, après avoir examiné en détail l'organisation de la cour suprême, on arrive à considérer dans leur ensemble les attributions qui lui ont été données, on découvre sans peine que jamais un plus immense pouvoir judiciaire n'a été constitué chez aucun peuple.

عالی کشور «مسیر حرکت نظام حقوقی کشور» را تعیین می‌کند. از همین رو از میان حدود هشت هزار پرونده که سالانه در دیوان عالی کشور مطرح می‌شود، تنها حدود ۱۵۰ مورد واجد طرح در نزد قضات دیوان عالی کشور شناخته می‌شود و بقیه در مرحله فیلتر و پالایش رد می‌شود.^۱ به گفته نویسندگان حقوقی، دیوان عالی در آمریکا به‌نحو متمایزی از حیث مفهوم و عملکرد، آمریکایی و برگرفته از نیازهای نظام سیاسی آمریکاست (Hughes, 1966: 1-2).

دیوان عالی آمریکا از همان سال‌های آغازین استقلال این کشور از استعمار بریتانیا، تفسیرهای فراتر از متن ارائه داده است. در پرونده *Marbury v. Madison* (1803) به موجب آن دیوان عالی کشور برای خود مأموریت لغو قوانین خلاف قانون اساسی را به‌صراحت اعلام کرد^۲، درحالی‌که این توانایی به‌صراحت در قانون اساسی ذکر نشده است، اما دیوان عالی کشور اعلام کرد که این امر از عواقب و نتایج ضروری سوگند آنها برای حفظ قانون اساسی برابر اصل شش قانون اساسی است.^۳

در ایالات متحده آمریکا که در آغاز برتری سفیدپوست‌ها بر سیاه‌پوستان پذیرفته شده بود، در نیمه‌های قرن بیستم در جامعه سیاه‌پوستان دگرگونی زیادی در خصوص پذیرش این برتری به‌وجود آمده و بحث‌های زیادی در جامعه در این باره جاری بود؛ از این‌رو لازم بود که به قول منوچهری دامغانی «کشتینیان را سیاستی دیگر آید».^۴ بنابراین با آنکه حتی دیوان عالی کشور در پرونده‌های دیگری، اصل «جدا اما برابر»^۵ را اعمال کرده بود، در پرونده *Brown v. Board Of Education of Topeka* این اصل را اعمال نکرد. در این پرونده که در سال ۱۹۵۱ مطرح شده بود، *الیور براون* سیاه‌پوستی بود که مدرسه سفیدپوستان نزدیک محل زندگی او از ثبت‌نام دخترش به این سبب که سیاه‌پوست بود سرباز زد و گفته شد بر مبنای «اصل جدا اما برابر» باید به مدرسه ویژه سیاه‌پوستان برود، او نزد دادگاه ایالتی دعوی علیه شورای آموزش شهر توپکا-

۱. بحث پالایش فرجام‌خواهی نیز دیری است که در حقوق فرانسه در سطح دکترین مورد جدل و جدال حقوقی است و اندک اندک و دوباره به حوزه اجرا نیز نزدیک می‌شود. چنانکه در ماده ۱۰۱۴ کد آیین دادرسی مدنی نیز آمده است.

[https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000029729605./](https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000029729605/)

2. Judicial Review.

3. Chemerinsky, Erwin, (2019), *Constitutional Law: Principles and Policies* (6th ed.), New York: Wolters Kluwer, p. 39.

۴. باز دگرباره مهر ماه در آمد/ جشن فریدون آبتین به بر آمد

عمر خوش دختران رز به سر آمد/ کشتینیان را سیاستی دگر آمد
البته این جمله بعد از اعلامیه ۲۷ تیر ۱۳۳۱ احمد قوام در دوران نخست‌وزیری به‌صورت کشتینیان را سیاستی دیگر آمد رایج شده است.

کانزاس با استناد به متمم چهارم قانون اساسی آمریکا که حقوق برابر برای همگان تعیین می‌کند^۱ مطرح کرد^۲ که جدایی به‌خودی‌خود موجب نابرابری و آسیب روانی به کودکان سیاه‌پوست وارد می‌کند و در این راه به برخی پژوهش‌های روانشناسی که همین نظر را تأیید می‌کرد، استناد کرد. دادگاه بدوی هرچند که تحقیقات علمی انجام‌گرفته دربارهٔ آثار زیانبار روانشناختی جداسازی بر کودکان سیاه‌پوست را پذیرفت و در همین زمینه از برخی روانشناسان نیز به‌عنوان کارشناس جهت صحت این امر بهره برد، اما در نهایت حکم داد که طبق اصل “precedent” (سابقه قضایی) پروندهٔ Plessy v. Ferguson, 1896 و مقررات ایالت کانزاس، جداسازی نژادی در مدارس اگر امکانات برابر باشد، مغایرتی با قانون اساسی ندارد.^۳ در فرجام دیوان عالی آمریکا به ریاست *ارل وارن*^۴ در ۱۷ مه ۱۹۵۴ به اتفاق آرا چنین مقرر کرد: «در زمینه آموزش عمومی، اصل «جدا ولی برابر» جایی ندارد. آموزش جداگانه ذاتاً نابرابر است».^۵ این رأی قاعدهٔ پیشین و پذیرفته‌شده در حقوق آمریکا را تغییر داد و نیز زمینه‌ساز جنبش حقوق مدنی در دههٔ بعدی در آمریکا شد؛ در واقع نه‌تنها عدالت آموزشی، بلکه کل نظام نظریات حقوق اساسی و سیاستگذاری عمومی بر اساس اصول برابری و شرافتمندی انسانی بازاندیشی شد و نظریهٔ عدالت در آمریکا را بازسازی کرد.

این پرونده و پرونده‌های مشابه بسیاری در آمریکا نشان می‌دهد که دیوان عالی کشور چگونه رسالت تعیین مسیر نظام حقوقی را پذیراست و به‌خوبی می‌تواند تعیین مسیر کند و نظام حقوقی را از پرتگاه‌ها و تنگناها به سلامت به مقصد و مقصود برساند و در این راه اگر نیاز به بازاندیشی حتی مبانی نظام حقوقی باشد نیز درنگ نمی‌کند، زیرا مسئلهٔ مهم توسعه است و نه ماندن در زمان.

1. Equal Protection Clause

2. Kluger, Richard (1975). Simple Justice: The History of Brown v. Board of Education and Black America's Struggle for Equality (pp. 308–315). Knopf.

3. S. Reports: Brown v. Board of Education, 344 U.S. 1 (1952), <https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/usrep/usrep344/usrep344001/usrep344001.pdf>. and (Brown v. Board of Education of Topeka, (Volume) 98 Federal Supplement (F. Supp) p.p 797, 798 (D. Kan. 1951)).

4. Chief Justice Earl Warren.

5. “We conclude that in the field of public education the doctrine of ‘separate but equal’ has no place. Separate educational facilities are inherently unequal”. Brown v. Board of Education, Volume 347 United States Reports (U.S.) p.p 483-495 at 495).

دیوان عالی آمریکا نه تنها در این پرونده‌ها، بلکه در پرونده‌های مهم دیگر مانند سقط‌جنین^۱، آزادی بیان^۲، آزادی سیاسی^۳، حقوق اقلیت‌ها^۴، حقوق افراد دارای معلولیت^۵ و به‌طور کلی مظاهر مختلف و مهم زندگی نیز متناسب با زمان واکنش نشان داده است و در اغلب موارد قواعد پذیرفته‌شده تا آن روز را دگرگون و تأثیرات ماندگاری در جامعه ایجاد کرده است.

۲.۳. تضمین برابری اشخاص در برابر قانون مطالعه به‌عنوان کارکرد دیوان عالی کشور: مطالعه موردی دیوان عالی فرانسه

در فرانسه که انقلاب علیه اشرافیت و نابرابری صورت گرفته بود هدف از تشکیل دیوان عالی کشور^۶ تضمین برابری اشخاص در برابر قانون قرار داده شد^۷ و تاکنون دیدگاه بر این بوده که اصل برابری همیشه و در همه حال حتی در یک پرونده کوچک هم باید برقرار بماند. چنانکه در ماده ۱ اعلامیه حقوق بشر و شهروندی ۲۶ اوت ۱۷۸۹ فرانسه^۸ اعلام می‌دارد که «انسان‌ها آزاد چشم به جهان می‌گشایند و چشم از جهان فرو می‌بندند و در حق‌ها برابر هستند...»^۹. از همین رو در فرانسه همه دعاوها حتی دعوای کم‌ارزش نیز قابل فرجام هستند.^{۱۰} چراکه حقی که در یک پرونده الزام به پرداخت خسارت معنوی به خواسته، برای نمونه هزار یورو است با خواسته ده میلیون یورویی برخاسته از یک حق برابر است که اختلاف در تفسیر می‌تواند موجب شکل‌گیری حق نابرابری در اجرا شود.

1. Roe v. Wade, 410 U.S. 113 (1973)

2. Brandenburg v. Ohio, 395 U.S. 444 (1969)

3. Citizens United v. FEC, 558 U.S. 310 (2010)

4. Employment Division v. Smith, 494 U.S. 872 (1990)

5. Olmstead v. L.C., 527 U.S. 581 (1999)

۶. دیوان عالی فرانسه la Cour de cassation که ترجمه تحت‌اللفظی آن به زبان فارسی دیوان نقض است ابتدا به موجب قانون ۲۷ نوامبر و ۱ دسامبر ۱۷۹۰ (loi des 27 nov.-1er déc. 1790) با نام Tribunal de cassation تشکیل شد. این مرجع به‌عنوان جایگزین شورای احزاب Conseil des parties که بخشی از شورای پادشاه Conseil du roi بود، در نظر گرفته می‌شود. از آن‌رو که قدرت قانونگذاری تا پیش از انقلاب در دست پادشاه بود و برابر یک قاعده قدیمی گفته می‌شد که تنها نویسنده متن می‌تواند مفسر متن باشد «l'interprétation revient à celui qui légifère» پادشاه تنها می‌توانست قانون را تفسیر کند و این کار توسط شورای احزاب انجام می‌شد که زیر نظر پادشاه بود.

7. La Cour de cassation, gardienne de l'égalité devant la loi

8. Déclaration du 26 août 1789 des droits de l'homme et du citoyen

9. Article 1-Version en vigueur depuis le 26 août 1789, Les hommes naissent et demeurent libres et égaux en droits, [https:// www. legifrance. gouv. fr/ loda/ article_ lc/LEGIARTI000006527426](https://www.legifrance.gouv.fr/loda/article_lc/LEGIARTI000006527426).

10. Voir: Code de procédure civile, «Chapitre III : Le pourvoi en cassation. (Articles 604 à 639-4)».

در فرانسه این باور رایج که دیوان عالی کشور درجه سومی از رسیدگی نیست (Zénati, 2003: 3)^۱ را همه نویسندگان دادرسی قبول ندارند و باور دیگر آن است که دیوان عالی کشور درجه سومی از رسیدگی است که صلاحیت آن محدود است و مانند دادگاه‌های تالی نمی‌تواند وارد امور ماهوی شود (Boré, 2015: 3).^۲ هرچند که رفته‌رفته بر مواردی که دیوان عالی کشور می‌تواند وارد امور ماهوی شود، افزوده می‌شود و دیگر این مسئله که دیوان نمی‌تواند وارد امور ماهوی شود یک خط قرمز غیرقابل عبور نیست و به‌نظر می‌رسد که سیر تحول دیوان عالی در دهه آینده به سمت و سوی ورود بیشتر به امور ماهوی باشد.^۳ در حقیقت اینکه دیوان نمی‌تواند وارد امور ماهوی شود از یک «کهن‌الگو» یا یک «سرنمون کهنی» در امر دادرسی در نظام رومی-ژرمنی است که با توجه به نیازها و ضرورت‌ها دیر یا زود از این صورت کهنی خود به سمت و سوی نویی که مبتنی بر واقع‌گرایی است، حرکت خواهد کرد؛ چنانکه مسیر و حرکت آرام آرام قانون بدین سمت و سو است. در فرانسه الگویی که برای دیوان در سال ۲۰۳۰ پیش‌بینی کرده‌اند، گسترش صلاحیت ماهوی^۴ دیوان عالی کشور بر مبنای الگوی دادگاه‌های اروپایی است که بنا به تعبیر برخی روند طولانی و خزنده آن از قرن نوزدهم تحت تأثیر فرهنگ‌پذیری و همسان‌سازی فرهنگی^۵ تاکنون ادامه یافته و تداوم داشته است. گفته شد به سرانجام رسیدن آن و تبدیل دیوان به یک مرجع با صلاحیت قضایی ماهوی کامل عواقب غیرقابل محاسبه‌ای بر این نهاد در گستره گیتی و یکی از سنت‌های تفکیک قوا می‌گذارد (Zenati-Castaing, 2016: 511-530).

دیوان عالی کشور در فرانسه تاکنون چندین بار اصلاح شده است (شایگان، ۱۳۹۶: ۱۲۹-۱۵۲؛ صدرزاده، ۱۳۷۳: ۵۳-۸۰) که یکی از علت‌های آن فراوانی طرح دعاواها در دیوان عالی بوده است، به‌گونه‌ای که به گفته برخی فراوانی پرونده‌ها در دیوان عالی کشور موجب شده است که این مرجع از جایگاهی برای قضاوت برجسته به کارخانه تولید آرا مبدل شود (Burgelin, 2001: 932-934). به‌نظر می‌رسد با توجه به فراوانی پرونده‌ها و اینکه در شعبه‌های حقوقی دیوان عالی فرانسه مدت زمان رسیدگی به ۳۸۰ روز رسیده است، در آینده فرجام‌خواهی از طریق قانون محدود شود. این محدودیت‌ها به‌ویژه در موضوعات کم‌ارزش و اهمیت، بیشتر مورد انتظار است.

1. F. ZÉNATI, La nature de la Cour de cassation, BICC 15 avr. (2003), p. 3.

2. Jacques BORÉ, Louis BORÉ, Cour de cassation, Répertoire de procédure civile, septembre (2015), n 3.

La Cour de cassation est la juridiction française du troisième degré, mais son pouvoir juridictionnel est limité.

۳. در ایران نیز نقض بدون ارجاع، نمونه‌ای از ورود دیوان در ماهیت است.

4. Juridictionnalisation

5. Acculturation, mouvement d'acculturation

در صورت ایجاد چنین محدودیت‌هایی به نظر می‌رسد که هدف از فرجام‌خواهی در فرانسه تضمین برابری در برابر قانون نخواهد بود، بلکه داشتن یک مصلحت قانونی است.^۱ شورای دولتی فرانسه به این مسیر رفته و یک مسیر که از آن به فیلتر حقوقی تعبیر شده را مشخص کرده است.

۴. جمع میان دو هدف وحدت تفسیر و انطباق قانون با زمان: هدف و کارکرد اساسی دیوان فدرال دادگستری آلمان

در آلمان که نظام نازیسم هیتلری و خسارات عظیم ناشی از آن را دیده است و از سوی دیگر میل به توسعه در میان این دولت - ملت همیشه موج می‌زند، از این‌رو دیوان فدرال دادگستری^۲ که معادل دیوان عالی کشور در ایران و فرانسه است، هم حفظ وحدت تفسیر و هم گسترش قلمرو قانون را دنبال می‌کند.^۳ مقر این دیوان در کالسروهه است.^۴ در آلمان حقوقدانان بر سر این موضوع که دادگاه‌ها نه تنها در جایی که قانون ساکت است باید عهده‌دار توسعه قانون شوند، بلکه در جایی که قانون وجود دارد نیز عقیده دارند که دادگاه‌ها وظیفه توسعه قانون و تفسیر قانون بر مبنای مقتضیات زمان بر عهده دارند و نقش فعال دادرسان در بخشیدن معنای نو به مفهوم‌های کهنه را عامل اصلی توسعه قانون می‌دانند.^۵

۵. هدف از تشکیل دیوان عالی ایران و موانع دستیابی به این هدف

در واقع پرسش این است که هدف از دیوان عالی کشور ایران در نظام حقوقی چیست؟ آیا همچون آمریکا وظیفه انطباق قانون با مصالح را دارد یا همچون فرانسه در راستای اصل تضمین برابر اشخاص در برابر قانون اقدام می‌کند یا همچون آلمان هر دو هدف را دنبال می‌کند؟ پاسخ

1. Luis. Boré, Questions sur le projet de filtrage des pourvois, GPL 15 mai 2018, n° GPL322y0.p8.

le critère d'accès au juge de cassation ne repose plus sur la légalité de la décision attaquée mais sur l'intérêt juridique du litige.

2. The Federal Court of Justice (Bundesgerichtshof – BGH), Article 95- Basic Law for the Federal Republic of Germany.

3. https://www.bundesgerichtshof.de/EN/TheCourt/TaskOrganisation/taskOrganisation_node.html, for the development of the law or in order to ensure uniform application of the law, Section 132(4) Courts Constitution Act in the revised version published on 9 May 1975 (Federal Law Gazette I p. 1077), as last amended by Article 2 of the Act of 25 October 2023 (Federal Law Gazette I, p. 294), https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gvg/englisch_gvg.html.

4. Section 123- The seat of the Federal Court of Justice (*Bundesgerichtshof*) shall be Karlsruhe.

5. see: Zimmermann, R. (1990). *The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition*. Oxford: Clarendon Press, esp. pp. 54, 77.

کوتاه به این پرسش این است که با هیچ کدام. در واقع هرچند که در نگاه نخست به نظر می‌رسد هدف از تشکیل دیوان عالی کشور در ایران تضمین برابری اشخاص در برابر قانون بوده است و از همین رو در اصل ۷۵ متمم قانون اساسی مشروطه چنین آمد: «در تمام مملکت فقط یک دیوانخانه تمیز برای امور عرفیه دایر خواهد بود آن هم در شهر پایتخت و این دیوانخانه تمیز در هیچ محاکمه ابتدا رسیدگی نمی‌کند مگر در محاکماتی که راجع بوزراء باشد»، سپس در ادامه در ماده ۵۰ قانون اصول تشکیلات عدلیه و محاضر شرعیه و حکام صلیحیه ۱۲۹۰ خورشیدی «دیوان تمیز منشعب می‌شود به دو اتاق حقوقی و جزایی ...». اما این امر در طراحی بعدی و نیز در عملکردهای دیوان عالی کشور گم شده است.

در واقع درست‌تر آن است این پرسش مطرح شود که دیوان عالی در ایران، دیوان است یا خیر و آیا بیشتر شبیه دادگاه عمل می‌کند؟ در صورت دیوان بودن، عالی بودن بخشی از این نهاد را توصیف می‌کند یا خیر؟ در واقع دیوان بودن دیوان عالی کشور به چیست؟ ماده اساسی تشکیل‌دهنده آن چیست؟ اصلی‌ترین و بنیادی‌ترین چیزی که وجود نهادی به‌عنوان دیوان عالی را تشکیل می‌دهد چیست؟ چه چیزی سبب می‌شود که یک نهاد دیوان عالی کشور باشد و به‌عنوان دیوان، هستی بیابد؟ اجزای تشکیل‌دهنده آن چگونه باشد؟ پاسخ به همه این پرسش‌ها همگی بدین صورت است که آنچه ماده اساسی دیوان عالی کشور را می‌سازد و ذات این نهاد را توصیف می‌کند و موجب می‌شود که نهادی به نام دیوان عالی کشور به رسم و نه به اسم شکل گیرد؛ تمهیدات لازم برای جلوگیری از صدور آرای اختلافی از شعبه‌های دیوان و نیز تمهیدات کافی برای به کمینه رساندن امور اختلافی در مراجع قضایی کشور است و در این راه دیوان در ایران همانند دادگاه‌های تالی عمل می‌کند و دیوان عالی از دستیابی به هدف از شکل‌گیری آن بازمانده است. از جمله اموری که موجب شده است دیوان عالی کشور را از رسیدن به هدفش بازدارد می‌توان به این نحو بیان کرد:

نخست آنکه هرچند دیوان عالی کشور در آغاز در ایران با دو شعبه (اتاق) حقوقی و جزایی تشکیل شد، اما در ماده ۳۸ قانون اصول تشکیلات عدلیه ۱۳۰۷ شماره شعب آن لدی الاقتضاء تا سه شعبه مجاز دانسته شد و از این‌رو نخستین سنگ بنا برای نقض و کجروی هدف دیوان عالی کشور در این سال برداشته شد که تاکنون نیز این دیوار کج می‌رود.^۱ انحراف از هدف دیوان عالی کشور در سال ۱۳۰۹ به موجب قانون تسریع محاکمات، تسریع بخشیده شد که برابر ماده ۴۷ مقرر شد که «دیوان عالی تمیز به قدر لزوم دارای شعب خواهد بود...». درحالی‌که سریع بودن همیشه به معنی بهتر بودن نیست. در تبصره ۲ ماده ۱ قانون متمم سازمان دادگستری و اصلاح

۱. چون گزارد خشت اول بر زمین معمار کج/ گر رساند بر فلک، باشد همان دیوار کج (صائب تبریزی).

قسمتی از لایحه قانونی اصول تشکیلات دادگستری و استخدام قضات مصوب ۱۴ اسفندماه ۱۳۳۳ (کمیسیون مشترک دادگستری مجلسین) «دیوان عالی کشور دارای ۸ شعبه خواهد بود ... در صورت احتیاج وزیر دادگستری می‌تواند حداکثر تا چهار شعبه دیگر بر شعب مزبور علاوه نماید». در قانون اصلاح موادی از قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۶۱/۰۶/۰۶ در ماده ۶ در زیر بحث موارد لزوم در تشکیل دیوان عالی کشور نیز مقرر شد که «شعب دیوان عالی کشور به حسب مقدار نیاز متعدد خواهد بود ...». در ماده ۳۷ قانون تشکیل دادگاه‌های کیفری (۱) و شعب دیوان عالی کشور مصوب ۱۳۶۸/۰۴/۲۰ نیز اجازه داده شد که «شعب دیوان عالی کشور به حسب مقدار نیاز متعدد خواهد بود ...». در سال‌های بعد نیز به شمار این شعبه‌ها افزوده شد، به‌گونه‌ای که در سال ۱۳۹۳ تا ۴۲ شعبه و در سال ۱۴۰۴ به ۵۲ «شعبه فعال» افزایش یافته است و احتمال افزایش آن در آینده با توجه به اینکه چند شعبه غیرفعال هم‌اکنون نیز در نظر گرفته شده، وجود دارد. از حیث شمار شعبه‌ها، دیوان عالی کشور ایران احتمالاً در جهان صاحب رکورد باشد و به‌تنهایی به اندازه بیشتر دیوان‌های عالی کشورهای اروپایی شعبه دارد. در حقیقت در ایتالیا نیز دیوان عالی دو شعبه حقوقی و کیفری دارد. در اسپانیا پنج شعبه دارد. شعبه نخست آن حقوقی و شعبه دوم کیفری و شعبه سوم اداری و شعبه چهارم حقوق کار و شعبه پنجم نظامی است. در هلند دیوان عالی کشور چهار شعبه دارد؛ شعبه اول مدنی و شعبه دوم کیفری و شعبه سوم مالیات و شعبه چهارم آمبودزمان (مشابه سازمان بازرسی کشور).

با افزایش شعبه‌های دیوان عالی کشور، مرجعی که بنا بود انسجام نظام حقوقی را تأمین کند و کثرت‌ها را به وحدت برساند و اختلاف‌ها را کاهش دهد، خود صادرکننده نظریات اختلافی در نظام حقوقی شده و گویی چون «بیماری خودایمنی» که طی آن دستگاه ایمنی بدن به‌اشتباه به خود بدن حمله می‌کند، دیوان عالی کشور در ایران به ضد خودش تبدیل شده است. در واقع با دلیری دل می‌توان گفت که راه‌حل دیروز برای تسریع در رسیدگی موجب مشکلات امروز شده است چنانکه «مشهور است که مشکلات امروز از راه‌حل‌های دیروز می‌آید».^۱

دوم آنکه با افزایش شمار شعبه‌های مرجع‌های تالی، میزان اختلاف در تفسیر قانون نیز افزایش یافته است. با افزایش تفسیرها از قانون، اهداف و کارکرد قانون در این تفسیرها دود می‌شود و به هوا بر می‌شود. در واقع شعار حکومت قانون کافی نیست و قانون باید برای همه یکسان فهمیده و یکسان اجرا شود و گرنه ابهام‌های قانون و اختلاف‌نظر در تفسیر از قانون به سود برخی اشخاص خواهد بود و لذا قانون برای این اشخاص برابرتر اجرا خواهد شد. در ایران در سال ۱۳۵۸ تنها ۶۵۰ قاضی ابلاغ قضایی داشته‌اند و اکنون با وجود حجم ۲۲ و نیم میلیون پرونده در سال نزدیک ۱۳ هزار نفر قاضی در دستگاه قضایی خدمت می‌کنند. روشن است که به

1. Today's problems come from yesterday's "solutions"

همین نسبت احتمال اختلاف نظر افزایش یافته است و درحالی که ضرورت یک مرجع وحدت ساز بیش از پیش احساس می شود، دیوان عالی کشور خود مرجع صدور رویه های مختلف شده است. **سوم** آنکه در دیگر کشورها رأی صادره منتسب به شعبه دیوان عالی است و با جابه جایی قضات، قضات جدید نمی توانند رویه صورت گرفته را تغییر دهند و این امر در طی یک سازوکار مشخص مانند ورود هیأت عمومی دیوان عالی کشور و یا رضایت همه شعبه ها می تواند رخ دهد اما در ایران رأی، منتسب به شخص قاضی است و از سوی دیگر در سنجه با نظام های دیگر حقوقی، جابه جایی قضات بیش از حد معمول است و همین مسئله موجب می شود رویه ای شکل نگیرد و مهم تر از آن با آمدن قضات جدید شعبه به راحتی می تواند رأی خود را تغییر دهد و در واقع گویی این رأی منتسب به قضات است تا شخصیت حقوقی شعبه یا دیوان عالی کشور. در واقع جابه جایی قضات بر کارکرد دیوان عالی کشور تأثیر چشمگیر دارد. در فرانسه و آلمان و آمریکا و انگلستان انتقال قضات به شدت ایران رواج ندارد و بر خلاف ایران با استدلال درستی که البته در مجالی غلط ارائه می شود و آن بحث استقلال قضایی است، رویه شعبه عوض نمی شود و اگر دیوان نیز دارای چند شعبه باشد و نظر خود را تغییر دهد باید اطلاع رسانی کند.

چهارم نظام دوگانه تربیت و آموزش قاضی در ایران است. در واقع بر خلاف کشورهای دیگر در ایران قضات از دو نظام مختلف آموزشی با اهداف و رویکردهای متفاوت جذب می شوند. در واقع برخی قضات از نظام حوزه و برخی از نظام دانشگاهی وارد دستگاه قضایی می شوند که نگرش هر کدام در تفسیر متفاوت است. یکی فقه را خود حقوق می داند و دیگر فقه را تاریخ حقوق. یکی بیشتر در اندیشه سنت فقهی است و دیگری بیشتر در اندیشه تجدد و یکی دادرسی را امر مهمی دانسته و بدان پایبند است و دیگری خروجی رأی را که عدالت باشد مهم و اغلب دادرسی را امری دست و پاگیر می داند. در دیوان عالی کشور این دو نگاه آشکارتر است. روشن است که هر یک از دو نگاه می تواند به صدور آرای متفاوتی در موضوعات مشابه منجر شود.

پنجم آنکه دیوان عالی کشور در ایران نه در عمل و نه در نظر به معنی واقعی کلمه عالی نیست و حتی دیوان نقض و تمیز هم دیگر نمی توان بر آن نهاد. در واقع در فرانسه در خصوص دیوان نقض^۱ (دیوان عالی) کشور این بحث مطرح شده که با توجه به وجود دادگاه های اروپایی (دیوان دادگستری اتحادیه اروپا مستقر در لوکزامبورگ و دیوان حقوق بشر اروپا مستقر در استراسبورگ) و به ویژه به قدرت رو به گسترش آن و نیز وجود نهادی هم عرض دیوان نقض به نام شورای دولتی فرانسه، آیا دیوان در این کشور می تواند متصف به عالی بودن شود؟^۲ به نظر می رسد که با آگاهی از وجود نهادی مانند شورای دولتی، فرانسوی ها تاکنون برای این نهاد نام

1. La Cour de cassation

2. La Cour de cassation demeure-t-elle une Cour suprême?

دیوان عالی^۱ را برگزیده‌اند و نام دیوان نقض^۲ را بر آن نهاده‌اند و حتی فرانسوی‌ها به گفته رئیس‌جمهور وقت در سال ۲۰۱۰ اراده‌ای برای تبدیل دیوان نقض به دیوان عالی کشور نیز ندارند (Discours de Nicolas Sarkozy, 2010: 16). در واقع دیوان در کشوری مانند آمریکا عالی است که قدرت عظیم قضایی دارد، البته بر خلاف نظر برخی، این قدرت نه به درجه‌ای است که به تعبیر بودینف^۳ در سال ۱۹۱۱ به «حکومت قضات»^۴ منجر شود^۵، زیرا روح این جمله منتسکیو «که قدرت قدرت را مهار می‌کند» (Montesquieu, 1951: 395) در مورد دیوان عالی آمریکا نیز در قانون اساسی تعبیه شده است (Zoller, 2011: 231-251). اما در کشوری مانند فرانسه گفته شده با توجه به وجود شورای دولتی و سپس دیوان‌های اروپایی و با آنکه نقش محوری در سازمان قضاوتی دارد، دیوان نمی‌تواند عالی باشد (Boré, 2015: 4). حال روشن است که دیوان در ایران به دلایل مختلفی نمی‌تواند عالی باشد. از جمله این علت‌ها را می‌توان ساختار دیوان عالی کشور و نحوه ارتباط ساختاری شعبه‌ها با همدیگر و نیز آیین دادرسی و موضوعات اندک قابل فرجام در دیوان عالی کشور (مواد ۳۶۷ و ۳۶۸ ق.آ.د) و شیوه انتخاب و بازنشستگی قضات دیوان عالی کشور که توسط رئیس قوه قضاییه به‌تنهایی صورت می‌گیرد، همچنین غلبه تصمیمات مربوط به آیین دادرسی و به‌ویژه اختلاف در صلاحیت در هیأت عمومی دیوان عالی کشور نسبت به امور مهم و حساس اقتصادی و اجتماعی و نیز به‌سبب ضعف قدرت علمی تصمیمات است که دیوان عالی کشور هرچند اسم عالی را به‌همراه خود دارد، اما در رسم و در عمل نمی‌تواند عالی باشد. ضعف قدرت معنوی قلم دیوان به‌گونه‌ای است که حتی آرای ماهوی وحدت رویه دیوان عالی کشور که با خرد جمعی هم گرفته می‌شود در شمار زیادی مورد انتقاد جامعه علمی قرار می‌گیرد. بنابراین عالی بودن مستلزم هم عالی بودن در جایگاه و ساختار است و هم در کیفیت خروجی ساختار و موضوعات مورد بحث نیز است. البته حتی اگر بهترین حقوقدانان نیز برای دیوان عالی کشور برگزیده شوند با ساختار کنونی خروجی دیوان شاید اندکی بهتر شود. بنابراین مسئله اصلی در دیوان ایران، ساختار است و نه شیوه انتخاب قضات آن. حتی با انتخاب بهترین‌ها، با این ساختار، دیوان به اهداف خود نیز نخواهد رسید. در عمل این دیوان عدالت اداری است که هم از حیث روزآمدی در مقررات دادرسی و هم از حیث قلمرو نفوذ در زندگی مردم

1. La Cour suprême

2. La Cour de cassation

3. Louis Boudianoff

4. Government by Judiciary

5. See: Raoul Berger, (1997), Government by Judiciary: The Transformation of the Fourteenth Amendment (Studies in Jurisprudence and Legal Hist), Harvard University Press (HUP)

عالی‌تر است. در مورد واژه عالی در دیوان عالی کشور این بیت از نشاط اصفهانی گویاست که «شب نگردد روشن از نام چراغ/ نام فروردین نیارد گل به باغ».

افزون بر اینها آنچه صفت عالی بودن را از دیوان عالی کشور گرفته و آن را تا حدود زیادی شبیه به دادگاه کرده است، همانا پراکندگی جغرافیایی دیوان عالی کشور است. در حقیقت وحدت دیوان عالی تضمین‌کننده وحدت در نظام حقوقی است^۱، از همین رو در سراسر قلمرو کشور تنها یک دیوان در یک شهر (پایتخت) می‌باید تشکیل شود.^۲ در اصل ۷۵ متمم قانون اساسی مشروطه، محل استقرار دیوانخانه تمیز را تنها در پایتخت مقرر کرد. در سایر کشورها نیز دیوان عالی کشور تنها در یک شهر مستقر است. بی‌گمان استقرار شعبه‌های دیگری از دیوان در شهرهای دیگر یعنی درک نکردن درست چرایی تشکیل دیوان عالی و نیز تنزل درجه آن تا سر حد یک دادگاه. چنانکه در ماده ۵ قانون اصلاح موادی از قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۶۱/۰۶/۰۶ مقرر شده است که «دیوان عالی کشور در تهران تشکیل می‌شود اگر شورای عالی قضایی مصلحت بداند می‌تواند در شهرستان دیگری نیز تشکیل دهد». در ماده ۳۶ قانون تشکیل دادگاه‌های کیفری ۲۱ و شعب دیوان عالی کشور مصوب ۱۳۶۸/۰۴/۲۰ نیز تجویز شد که «دیوان عالی کشور در تهران تشکیل می‌شود. اگر شورای عالی قضایی مصلحت بداند می‌تواند در شهرستان‌های دیگر نیز شعبی تشکیل دهد» و همین مسئله سبب شد که شعبه‌هایی از دیوان عالی کشور در شهرهای قم و مشهد مستقر شود و به‌گونه‌ای در سال ۱۳۹۱ شمار شعبه‌های دیوان عالی کشور در قم به پنج شعبه برسد با اینکه در ماده ۴۶۲ ق.آ.د.ک ۱۳۹۲ گفته شد «دیوان عالی کشور در تهران مستقر است ...»، اما تاکنون شعبه‌های قم (هفت شعبه) فعال هستند و تنها شعبه‌های مشهد برچیده شده‌اند.

نتیجه

مطالعه تطبیقی اهداف دیوان عالی کشور در نظام‌های مختلف حقوقی، زمینه‌ای استوار برای ارزیابی جایگاه و کارکرد این نهاد در ایران فراهم می‌آورد. نتایج پژوهش کنونی حاکی از آن است که دیوان عالی کشور تنها یک نهاد تشریفاتی یا سطح بالای رسیدگی قضایی نیست، بلکه رکن اساسی برای تضمین انسجام نظام حقوقی، توسعه و تطبیق قانون با مقتضیات و «ایجاد هنجار»

1. L'unicité de la Cour assure l'unité du droit

2. Code de l'organisation judiciaire-Article L411-1Version en vigueur depuis le 09 juin 2006-Création Ordonnance n°2006-673 du 8 juin 2006 - art. 1 (V) JORF 9 juin 2006

Il y a, pour toute la République, une Cour de cassation, [https:// www. legifrance. gov. fr/ codes/ article_ lc/LEGIARTI000006572198](https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000006572198)

در نظام قضایی است. با این حال، سیر تحول دیوان عالی در ایران تفاوت معناداری با نمونه‌های موفق جهانی دارد. در نظام حقوقی آمریکا، دیوان عالی «سکان‌دار تحول» نظام حقوقی و تعیین‌کننده اصلی مسیر حرکت حقوقی کشور است. دیوان آمریکا با پذیرش تنها درصد اندکی از پرونده‌ها، به شبه‌قانونگذار بدل شده و ظرفیت مداخله مؤثر در مسائل بنیادین و تطورات اجتماعی را یافته است. چنانکه در رأی معروف “Brown v. Board of Education” (۱۹۵۴)، دیوان عالی موفق شده مسیر نظریات حقوق اساسی آمریکا را به کلی دگرگون سازد.

در فرانسه با الهام از اصول انقلاب ۱۷۸۹، هدف از شکل‌گیری دیوان عالی کشور، تضمین اصل برابری اشخاص در برابر قانون است؛ فلسفه وجودی این نهاد، رفع تفاوت‌های تفسیری و یکسان‌سازی اجرای قانون برای همگان و در همه پرونده‌هاست. بدین سبب نظام فرجام‌خواهی در فرانسه باز و دسترس‌پذیر است و حتی دعاوی کم‌ارزش نیز قابلیت طرح در دیوان عالی را دارند. هرچند ساختار سنتی و ماهیت «نقض» دیوان، مانع از ورود گسترده آن به ماهیت دعاوی شده اما روند تحول آتی به سمت افزایش اختیارات ماهوی است. در آلمان، آزمون تاریخی تجربه رایش سوم و عبرت از مخاطرات انفصال قضا و قانونگذاری سبب شد تا دیوان فدرال دادگستری هر دو کارکرد اساسی (توسعه قانون متناسب با نیازها و حفظ وحدت و تضمین برابری) را همزمان به‌عنوان اهداف عالیه برگزیند. نقش خلاق قاضی و تأکید بر تفسیر پویا و مبتنی بر مصلحت اجتماعی از بارزترین ویژگی‌های نظام حقوقی آلمان است.

در ایران علی‌رغم الهام از الگوهای غربی در تأسیس دیوان عالی کشور و تصریح هدف تضمین برابری در قوانین دوره مشروطیت و بعدی، این نهاد در عمل به تحقق اهداف خود دست نیافته است. افزوده شدن بی‌ضابطه شعبه‌ها (۵۲ شعبه فعال در سال‌های اخیر) نه تنها به رفع اختلاف کمک نکرده، بلکه دیوان خود به منبع صدور آرای متناقض و متضاد و مختلف بدل شده است. در واقع پدیده «خودایمنی ساختاری» - که در آن دیوان علیه وحدت خود عمل می‌کند - اصلی‌ترین مانع ایفای نقش وحدت‌بخش دیوان عالی محسوب می‌شود. تعدد شعبه‌ها، نبود انسجام رویه‌ها و جابه‌جایی گسترده قضات موجب شده است اصالت آرای شعبه‌ها وابسته به اشخاص و نه نهاد دیوان باشد. همچنین آموزش‌های دوگانه (حوزوی و دانشگاهی) عقبه علمی غیرهمگن در دیوان به وجود آورده است که اختلافات رویه‌ای را تشدید می‌کند. این همه در حالی است که گسترش شعبه‌ها در شهرستان‌های مختلف (قم و مشهد در مقطعی) بیش از پیش، ضرورت تمرکز، وحدت و اعمال قدرت معنوی دیوان را بی‌معنا ساخته است.

در نهایت، «دیوان عالی کشور» باید به منزله قلب تپنده انسجام، تحول و عدالت حقوقی در ایران بازتعریف شود؛ نهادی که مأموریت آن تولید و تثبیت تفسیرهای واحد است به نحوی که قانون برای همه پیش‌بینی‌پذیر، شفاف و مشابه اجرا شود. دیوان عالی ایران در وضعیت کنونی

یک دادگاه بالادستی است تا یک دیوان به معنای واقع واژه. حتی می‌توان آن را یک دادگاه ضعیف و ناقص در انجام وظایف دادگاهی خود دانست.

بیانیه نبود تعارض منافع

نویسنده اعلام می‌کند که تعارض منافع وجود ندارد و تمام مسائل اخلاق در پژوهش را شامل پرهیز از دزدی ادبی، انتشار و یا ارسال بیش از یک بار مقاله، تکرار پژوهش دیگران، داده‌سازی یا جعل داده‌ها، منبع‌سازی و جعل منابع، رضایت ناآگاهانه سوژه یا پژوهش‌شونده، سوءرفتار و غیره، به‌طور کامل رعایت کرده است.

قدردانی

نویسنده مراتب قدرانی و سپاسگزاری خود از سردبیر و اعضای هیأت تحریریه و مدیر داخلی فصلنامه با ارزش مطالعات حقوق خصوصی دانشگاه تهران جهت سرعت و دقت در چاپ مقاله را اعلام می‌دارد.

منابع

- ابن‌خلدون، عبدالرحمن بن محمد (بی‌تا). تاریخ ابن‌خلدون. ج ۱، مقدمه، تحقیق خلیل شحاده، ط الثانية، ۱۴۰۸ ق. «وَأَوَّلُ مَنْ وَضَعَ الدِّيَّانَ فِي الدَّوْلَةِ الْإِسْلَامِيَّةِ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ»، بيروت: دارالفکر.
- انوری، حسن (۱۳۸۳). فرهنگ فشرده سخن. تهران: سخن.
- المرتضی الزبیدی (بی‌تا). تاج العروس من جواهر القاموس. ج ۱۸، بیروت: دارالفکر، <https://lib.eshia.ir/86657/18/207>. (۲۰ بهمن ۱۴۰۳).
- أبو الحسن علی بن محمد بن محمد بن حبيب البصري البغدادي، الحاوی (بی‌تا). الشهير بالماوردی، ماوردی. ج ۱، القاهرة: دارالحديث.
- بروجردی، آقامیرزا محمد (۱۴۰۱). اصول محاکمات حقوقی. به کوشش سید ناصر سلطانی، چ دوم، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- جعفری تبار، حسن (۱۴۰۰). دیو در شیشه. تهران: نگاه معاصر.
- شابگان، اسماعیل (۱۳۹۶). اصلاحات در دیوان عالی کشور فرانسه. مجله کانون وکلای، (۲۳۸). <https://juvenilejusticecentre.org/wp-content/uploads/2019/12/Iranian-Central-Bar-Association-Law-Review-vol.-238-autumn-2017.pdf> (۲۰ بهمن ۱۴۰۳).
- شعبه ۲۵ دیوان عالی کشور، دادنامه ۹۳۰۹۹۸۳۷۳۰۲۰۰۲۴۱ تاریخ دادنامه: ۱۳۹۵/۰۳/۱۰ دادنامه فرجام خواسته طی دادنامه شماره ۰۰۵۴۸ - ۹/۷/۹۳ شعبه دوم دادگاه حقوقی نجف‌آباد، <https://ara.jri.ac.ir/Judge/Text/32264> (۲۰ فروردین ۱۴۰۴)

صدرزاده افشار، سیدمحسن (۱۳۷۳). تحول دیوان عالی فرانسه. مجله حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، ۳۲(۰)، شماره پیاپی ۱۱۴۴. ۵۳-۸۰.

https://jflps.ut.ac.ir/article_15183_07ef460b5297fc49f6303889b639e9e0.pdf (۱۲ اسفند ۱۴۰۳)

عبدالله ابن مقفع (روزبه پارسی)، (۱۳۳۱). رساله البلاء. گردآورنده علی محمد کرد، مصر: دارالکتب العربیه الکبری.

عصام محمد شبارو (۱۹۹۲). قاضی القضاة فی الاسلام. بیروت: دارالنهضة العربیه. منشی زاده، مجتبی (۱۳۸۷). دیوبند و زیناوند در اسطوره تهمورث شاهنامه فردوسی. دانش (فصلنامه مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، اسلام آباد)، شماره ۹۳. ۶۱-۶۶. <https://pakdanesh.com/wp-content/uploads/2025/01/093.pdf> (۱۹ بهمن ۱۴۰۳)

شمس، عبدالله (۱۳۹۷). آیین دادرسی مدنی پیشرفته. ج ۱، چ سی و هشتم، تهران: دراک. مصدق، محمد (۱۳۹۶). دستور در محاکم حقوقی. به کوشش حسن محسنی، چ نخست، تهران: شرکت سهامی انتشار.

متین دفتری، احمد (۱۴۰۲). آیین دادرسی مدنی و بازرگانی. چ هفتم، تهران: مجد.

References

- Abdullah Ibn Muqafa (Ruzbah Parsi), (1331). *Risalah al-Balgha*, Compiled by Ali Muhammad Kurd, Egypt: Dar al-Kitab al-Arabiya Kubra. [In Arabic]
- Abu al-Hassan Ali bin Muhammad bin Muhammad bin Habib al-Basri al-Baghdadi, (beta). *Famous for Mawardi*. Mawardi, Vol. 1, Cairo: Dar al-Hadith. [In Arabic]
- Anvari, H. (2004). *sokhan comprehensive dictionary persian to persian*. Tehran: Speech Publications. [In Persian]
- Al-Zabidi Al-Mortaza (Bita). *Taj al-Arus Man Javaher al-Qamoos*. Vol. 18, Beirut: Darafker. [In Arabic]
- Boroujerdi, A. M. M. (1401). *Principles of Legal Trials*. Edited by Seyed Naser Soltani, Second Edition, Tehran: Publication sahama enteshar Company. [In Persian]
- Branch 25 of the Supreme Court, Final Judgment: 9309983730200241 Date of Final Judgment: 1395/03/10 Judgment in Case No. 00548 - 9/7/93, Second Branch of the Najafabad civil Court, <https://ara.jri.ac.ir/Judge/Text/32264>. [In Persian]
- Charles Evans Hughes (1966). *The Supreme Court of the United States; Its Foundations, Methods, and Achievements: An Interpretation*. New York: Columbia University Press.

- Code de l'organisation judiciaire-Article L411-1Version en vigueur depuis le 09 juin 2006- Création Ordonnance n°2006-673 du 8 juin 2006 - art. 1 (V) JORF 9 juin 2006, Il y a, pour toute la République, une Cour de cassation, [https:// www. legifrance. gouv. fr/ codes/ article_ lc/ LEGIARTI000006572198](https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000006572198).visited:17/05/2025
- Chemerinsky, E. (2019). *Constitutional Law: Principles and Policies* (6th ed.). New York: Wolters Kluwer.
- De Tocqueville, A. (1992). *De la Démocratie en Amérique* [ci-après *De la Démocratie*], in *Oeuvres*. Vol. II, Gallimard: Bibliothèque de la Pléiade.
- Discours de Nicolas Sarkozy, (2010). président de la République, Conseil constitutionnel, Les Nouveaux Cahiers du CC, n° 29. <https://www.conseil-constitutionnel.fr/nouveaux-cahiers-du-conseil-constitutionnel/discours-prononce-le-1er-mars-2010-par-m-nicolas-sarkozy-president-de-la-republique>. last visited: 20/11/2024.
- Frédéric Zenati-Castaing (2003). La nature de la Cour de cassation, *Bulletin d'Information de la Cour de Cassation* (B.I.C.C.) 15 avr.
- Frédéric Zenati-Castaing La juridictionnalisation de la Cour de cassation, RTD civ: Revue Trimestrielle de droit civil, ISSN 1635-4273, N° 3, (2016), 511-530.
- François Terré & Nicolas Molfessis, (2023). Propension du droit à se saisir de tout, Introduction générale au droit, 15e édition, Dalloz.
- Friedrich A. Hayek (1973). *Law, Legislation and Liberty*. Vol. 1, Rules and Order, Chicago: University of Chicago Press.
- George Edward Moore (1925). *A defence of Common Sense in Contemporary British Philosophy* (Second Series). ed. J.H. Muirhead, London: George Allen & Unwin, 192–233.
- Ibn Khaldun, Abd al-Rahman bin Muhammad (Beta). *History of Ibn Khaldun*. Vol. 1, Introduction, Khalil Shahada's research, 1408 AH, “And the First of Me Was the position of the Diwan in the Islamic State of Omar, may God be Pleased with Him. Beirut: Dar al-Fikr. [In Arabic]
- Issam Muhammad Shabaro (1992). *Judge in Islam*. Beirut: Dar al-Nahda al-Arabiya. [In Arabic]
- Boré Jacques Boré & Boré Louis Boré (2015). *Cour de cassation, Répertoire de procédure civile*. Dalloz, paris.
- Jean-François, B. (2001). *La Cour de cassation en question*. Dalloz, paris.
- Jafari Tabar, H. (1400). *Demon in the Glass*. Tehran: Contemporary View. [In Persian]
- Kluger, R. (1975). Simple Justice: The History of Brown v. Board of Education and Black America's Struggle for Equality (pp. 308–315). Knopf.
- Luis, B. (2018). Questions sur le projet de filtrage des pourvois. *Gazette du Palais*, (17), GPL 15 mai 2018, n° GPL322y0.

- Matin Daftari, A. (1402). *Civil and Commercial Procedure*. 7th Edition, Tehran: Majd Publications. [In Persian]
- Montesquieu, (1951). *Le pouvoir arrête le pouvoir*. De l'Esprit des lois, livre XI, chapitre 4, Oeuvres complètes, Vol. 2, Édition de Roger Caillois Parution le 29 Juin 1951, Achevé d'imprimer le, Gallimard: Bibliothèque de la Pléiade.
- Monshizadeh, M. (2008). Deoband and Zeinavand in the Myth of Tahmoorth in Ferdowsi's Shahnameh. *Danesh (Quarterly Journal of the Persian Research Center of Iran and Pakistan, Islamabad)*, No. 93. [In Persian]
- Mosaddeq, M. (2017). *Order in Law Courts*. by Hassan Mohseni, first edition, Tehran: Publication sahami enteshar Company. [In Persian]
- Raoul Berger, (1997). *Government by Judiciary: The Transformation of the Fourteenth Amendment (Studies in Jurisprudence and Legal Hist)*, Harvard University Press (HUP).
- Sadrzadeh Afshar, S. M. (1994). The Evolution of the French Supreme Court. *Journal of Law and Political Science*, University of Tehran, 32(0), Serial Number 1144. [In Persian]
- Shaygan, I. (2017). Reforms in the Supreme Court of France. *Journal of the Bar Association*, (238).
- Shams, A. (2018). *Advanced Civil Procedure*. Vol. 1, 38th edition, Tehran: Drak. [In Persian]
- S. Reports: Brown v. Board of Education, 344 U.S. 1 (1952). <https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/usrep/usrep344/usrep344001/usrep344001.pdf>. and (Brown v. Board of Education of Topeka, (Volume) 98 Federal Supplement (F. Supp) p.p 797, 798 (D. Kan. 1951)), v. Board of Education, Vol. 347 *United States Reports* (U.S.) 483-495).
- Turley, J. (2019). Op-Ed: Make the Supreme Court bigger, but not the Democrats' Way. *Los Angeles Times*, Retrieved February 22, (2023). <https://www.latimes.com/opinion/op-ed/la-oe-turley-supreme-court-packing-democrats-20190404-story.html>.last visited5/5/2025
- Zimmermann, R. (1990). *The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition*. Oxford: Clarendon Press.
- Zoller, E. (2011). Considérations sur les causes de la puissance de la Cour suprême des États-Unis et de sa retenue, *Les Nouveaux Cahiers du Conseil constitutionnel*, n° 33.
- Roe v. Wade, 410 U.S. 113 (1973).
 - Brandenburg v. Ohio, 395 U.S. 444 (1969).
 - Citizens United v. FEC, 558 U.S. 310 (2010).
 - Employment Division v. Smith, 494 U.S. 872 (1990).
 - Olmstead v. L.C., 527 U.S. 581 (1999).